

ROLF AMTMANN

OTHMAR SPANN PNEUMATOLÓGIÁJA

Az idealisztikus filozófia teremtő újjáélesztésével Othmar Spann visszaadta a *szellem* méltóságát, az emberi *társadalom* igazi alakját, a *történelem* benső, metafizikai értelmét, visszaemelve őket ama rangra, amit dicsőbb korok láttak bennük.¹ Ezzel nem csupán új életet és ragyogást adott valami réginek és elfeledettnek, hanem új utakat is feltárt a szellem lényegéhez.

Minden, ami szellemi, azonos fajú és ezért ugyanolyan alkatú is. Az objektív szellem, az emberi társadalom struktúrája alapvetően nem lehet más, mint az egyes szellemé. Ezért a megismerés útja a megismerő szellemével, a szubjektív szellemmel veszi kezdetét. A szubjektív szellemet saját szellemi struktúrájának benső élményei vezetik el az objektív szellem alkatához. Az önmegismerés megelőzi a világ megismerését. Önmegismerés az, ami végső soron „önmaga(m)” (*Selbst*) megismerését, a saját én metafizikai hátterének a megismerését jelenti. A társadalom és a természet megismerése, jóllehet velejárója, sőt elősegítője minden önmegismerésnek, csak származtatott lehet.

A szellemnek és a társadalomnak feladata betöltéséhez kibontakozásra és alakulásra van szüksége: történetük van. A szellemtan történetfilozófia által teljesül be. A *szubjektív és objektív szellem* tana a *történelem* filozófiájával együtt zárt egységet képez.

A SZUBJEKTÍV SZELLEM TANA (PNEUMATOLÓGIA)

PNEUMATOLÓGIA ÉS ONTOLÓGIA (GONDOLKOZÁS ÉS LÉT)

Spann fő műve, *A szellem teremtő útja* (*Der Schöpfungsgang des Geistes*), mely a filozófia minden alapvető területét felöleli, illetve pneumatológiája, az *Ismerd meg Önmagad* (*Erkenne Dich selbst*) már címében is arra utal, hogy a szellem magában rejtja a világ megismerésének kulcsát, s a filozófián belül kulcspozíció illeti meg a szellemtant. A szellem voltaképpen lényege azonban csak előképe és ellenképe révén ismerjük meg. Előképe Isten, Isten pedig szellem. Ellenképe a természet, és a természet nem-szellem. A szellem csak azáltal nyeri el a méltóságát, hogy tudomása van Teremtőjével való hasonképűségéről (*Ebenbildlichkeit*), illetve azáltal, hogy a természettől eltérőként ismeri fel létét, öneszmélése eljut a valódi önrendelkezésig.

Hasonképűség és ellenképűség (Gegenbildlichkeit) – ez a világ két alapfenoménje. Ami „hasonképű” a Teremtővel, kézjegyét, teremtő, cselekvő és alkotó vonásait viseli; a teremtett „kép” ellenben a teremtettség jegyeit, a látszólag „élettelenét”, a „természet”, mégpedig az anorganikus természet vonásait hordozza; de minden organikus már élettel bír a szellem hatalma révén! Az eleven, folyton teremtő szellem és a teremtett, holt mechanizmusnak tűnő természet: ez a két egymáshoz rendelt tartománya ennek a világnak. Ám csakugyan holt-e a természet, pusztán mechanikusan meghatározott, az isteni szellem által kiesztelt és világba helyezett gépezet csupán? Ez a kérdés a szellemtan számára is! Miért? Mert a lét lényegéről van szó. Mi a lét? Magával mindig azonos maradó „lét”-e, amilyenek a maga fenséges nagyságában számunkra a természet tűnhet? Vagy inkább egy örökké működő, Teremtőjével tényleg hasonképű, önmagát teremtő lét?

Korunk ahhoz szokott, hogy az előbbit tekintse annak, mint egyedül objektívet, mint létet, amivel a(z anorganikus) természetben szembesülünk. Akkor viszont mi a szellem léte? Ez a döntő kérdés! Mi a szellem? Miként viszonyul a léthez? A szellem nem holt, hanem cselekvő és alkotó. Hozzártartozója a létnek. Sőt: maga a tulajdonképpeni lét! „Gondolkozás és létezés egy és ugyanaz.” Parmenidész ezen provokatív tétele, mely már a nyugati filozófia kezdeteinél megjelenik, egyben az ontológia első alapelve is. S ugyanakkor az ismeretelmélet egyik alapelve. A szellemi lét, mint cselekvő és teremtő, maga a voltaképpeni lét; míg a természeti lét, amennyiben pusztán nyugalomban lévő, önmagával örökké azonos, magát nem „tételező” lét, csak mintegy „másként-léte” a létnek. De ez valóban csupán nyugvó, mozdulatlan lét-e? Semmiképp! Erről korunkat már az atomfizika is felvilágosította. Hogy az anorganikus természet mennyiben nem-holt, mi több, nem-gépiesen alakuló, „élő”, azt az univerzalista természetfilozófia tanítja és a modern fizika bizonyítja. Erről nem kívánunk többet szólni itt. Azonban a szellemtan számára is döntő, hogy nem „holt” természet, hanem végső soron cselekvő szellem, mely Teremtőjének képmásaként rányomja bélyegét az egész teremtésre.

Ezért a szellemtan határozza meg az univerzalista ontológia jellegét is. Ez utóbbi lényege szerint nem a természetfilozófia egyik fejezete, sokkal inkább a pneumatológia alapja és csak azután a természetfilozófiáé. A teremtményi lét voltaképpeni lényege a szellemből ered, Teremtőjének szelleméből, s majd csak a „nem tulajdonképpeni” lét jelenik meg a természetben!

Szisztematikusan nézve a lételmélet (ontológia) minden filozófia kezdeténél áll, ámde magyarázatát a szellem lényegében leli. Ennélfogva – amint *A szellem teremtő útja* is kifejti – megelőzi a szellemtant, melyet aztán a természetfilozófia követ. Azonban csak a szellemtan felől közelítve válik érthetővé, mert a szellem magában hordozza a világregdet és a létre vonatkozó tudást. A *Kategóriatan* mint a lét módozatairól szóló tan feltárta az egészes, az Egész

elvén alapuló létrendet és ennyiben magában foglalja az ontológiát is. Részletes tárgyalására viszont *A szellem teremtő útjában* kerül sor. Ezért a szellem-tannal összefüggésben röviden itt is foglalkoznunk kell vele. Jóllehet a lét és a gondolkodás nem minden módon és esetben hozható átfedésbe és nevezhető egy és ugyanazon dolognak. Ugyanakkor a szellem és a gondolkodás valóban a Teremtővel hasonlóképp lét, a természet viszont csak ellenkép lehet, „Isten lábnyoma”, ahogy Eckhart mester mondta.

Noshát, mi a lét? A válasz már a mondat megfordításából is kiderül: a lét az, ami *van*: „létezik”! Nem holt és önmagával minden tekintetben mindig azonos, nyugvó vagy szenvedő, hanem eleven, cselekvő, „létező” lét.

Ha a lét merőben azonos volna a léttel, akkor nem lenne több, mint önmagával mindig azonos: mozdulatlan nyugalom. A *Kategóriatan* azonban bepillantást nyújt e nyugalomból és merevségből minden létet felrázó tényál-lásba: *önazonosság csak önidegenség által létezik*. Amit teremtett, nem csupán önmagából, az önmagával azonos létből áll; minden alaphoz és hordozóhoz kötött, egy magasabb fokú és magasabb rendbe tartozó léthez, melybe át-nyúlik „önidegen” lényegi magja. A *Kategóriatan*ból tehát a teremtőerők lépcsőzetes felépítése (*Stufenbau*) adódik, egészen az isteni világfenntartó legmagasabb fokáig.

A magasabb fok teremtő tevékenysége folytán tölti meg élettel az alacsonyabbat, amely csakis ezen benső életimpulzusokból fakadóan válik maga is képessé a teremtésre. Ezen életimpulzusok folyton ismétlődő újrateremtést jelentenek az alsóbb létszintek számára, miáltal a lét fiatal és üde marad. A lét teremtés, de ez nem pusztán önmagából következően, hanem egy örökös teremtetés révén megy végbe. Azaz: „*Minden lét teremtetés általi teremtés.*” A lét ezen tartalmi meghatározásával a filozófia egyik alapkérdése, ami a korai görög filozófiában felvetődött, s amire Platón már az univerzalizmus szellemében adott választ, később azonban újra és újra feltették és tárgyalták, válaszra lett, és minden ellentétes nézet fölé kerekedik.

Ebből következik *minden lét* benső *hármassága*: az érzékelhető jelenlét avagy önazonos lét fölött van az ezt teremtő előlét [preegzisztencia – *A szerk.*] avagy önidegen lét, és ugyanígy az önazonos lét (egy további kitagolás potenciájaként) továbbiakat-magában-foglaló (*fortenthaltend*) avagy készséggel bíró (*vermöglich*) létnek is nevezhető. Ebből adódik a fokozatok rangsora: az önidegenség megelőzi az önazonosságot, az önazonosság a készséget (*Vermöglichkeit*) vagy a továbbiakat-magában-foglalást (*Fortenthaltung*).

E létmeghatározás jelentős következményekkel jár, melyek közül minde- nekélőtt hármat kell kiemelnünk:

1. A lét lényege a szellemi teremtés, a „szellem teremtő útja” mentén válik átélhetővé az emberi szellem számára, mint teremtetés általi teremtés. A szel- lemtan a lételmélet prototípusa lesz! De a teremtés nem csak a szellem lényege.

Mivel Isten a világot saját képmására alkotta, a természet sem lehet holt, hanem szintén cselekvő, teremtő.

2. Az eleai-hérakleitoszi vita, hogy a lét vajon teljes nyugalom vagy örök változás-e, ezzel lezárul és a fokozatok közötti ellentétként ismerszik fel. A mindenkori magasabb fokon felismerjük az Egészet – mely alacsonyabb fokon kitagozódik – a szellem körében: a sugallatot (*Eingebung*) avagy a fentről eredő megbízatást. Ez végrehajtása során a mindig változatlan maradó, a végrehajtó vagy kidolgozó tevékenység ellenben maga a változás. Ami fentről nézve változékony, az alacsonyabb fokon változatlan, a kitagoló Egész.

3. A lét ennél fogva nem egyszerűnek, hanem bensőleg tagoltnak és lépcsőzetesnek bizonyul. S felfelé haladva nem egyre szegényesebbé válik, ahogy az uralkodó empirista logika véli, elérvén az abszolút üres, pusztá létet; éppen ellenkezőleg: a legmagasabb rendű lét a világhoz képest maga a bőség, a teljesség, de kitagolatlan teljesség, tiszta potencia, mely minden dolgot felölel és magában hord. Ez a jelenlétbe még *be nem lépett* Egész, az előlét alulról szemlélve „semmi” (mint még nem jelenvaló), önmagában nézve azonban teljesség avagy bőség, tiszta aktus (*actus purus*). Így az alábbi tétel tökéletesen érthetővé válik: „Minden teremtés semmiből való teremtés.” Léván a „semmi” az előlét! Így minden lét (= teremtés) Isten létével hasonlóképp Eckhart mester szavai szerint: „Isten teremtett tehát mindent [...] mindent a semmiből, azaz a nemlétből hívott létre.”

Ilyen teremtés a szellem teremtése is. A semmiből hívja elő alkotásait. „Hívja”, a szó tulajdonképpeni értelmében; hiszen ezzel nevet is ad nekik. A név fogalom, a név a teremtett megnevezése. Ez pedig szellemi teremtés. Ezért írja a *Teremtés Könyve*, hogy az ember nevet adott minden teremtménynek. Ily módon társalkotója lett ennek a világnak. „Kezdetben vala az Ige [...]. Minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, ami lett.”

A SZUBJEKTÍV SZELLEM KITAGOLÁSI RENDJE (A SZELLEM TEREMTŐ ÚTJA)

„Ismerd meg önmagad”, s megismered a világot, mint szellemed képmását, mi több: mint Teremtőjének képmását. Ez az értelme egy idealisztikus szellemtannak, ahogy Spann nem pusztán „pszichológiaként” (aminek a szokásos szóhasználat szerint megfelelni), hanem az érzékfelettibe nyúló „pneumatológiaként” körvonalazta. A szellem a teremtés legmélye: nekünk, mint a teremtő valódi képmásainak még bepillantást is nyújt az ő teremtésművébe. Mert a szellem csak akkor eleven, ha maga is teremtő. *A szellem teremtő útja* nem csupán hű tükre ennek; élénk tárja a szellemi teremtésfolyamat benső állomásait és így teljesítményfokait is. Itt a metafizika szigorú analitikával kapcsolódik össze. Mert minden Egész legbiztosabb analízise önnön teljesítményeinek elemzése. A teljesítmények alkata a lényeg alkata. Csak belőle lehet bármilyen szellemi

struktúrát, melyet minden idealisztikus szellemtan többé-kevésbé tudatosan alapul vesz, teljes világossággal felismerni.

Miként tárulnak fel előttünk a szellem teljesítményrétegei? Az egyes szellem csak akkor képes magasabb Egész tagjaként teremteni, ha kapcsolódik ahhoz, ami számára az Egész által megadatik. Ez a sugallat vagy intuíció. Ez az ő teremtése. Spann számára itt perdöntő a magától értetődő s egyben gyümölcsöző és továbblendítő felismerés, hogy éppen a sugallat a szellem teremtése mindig és mindenütt. Enélkül ugyanis sem megismerés, sem szellemi teremtés, sem akarat, sem cselekvés nem létezne. Intuíció nélkül az emberi szellem nem volna az, ami; nem volna sem emberi, sem (teremtett) szellem. Miként tehát az emberi szellem sugallat nélkül egyáltalán el sem gondolható, úgy a teremtő sugallatok sem maguktól jönnek, hanem csak azáltal, hogy az alkotó behallgat a szellem világába és alkotásának tárgyára koncentrálna. Amikor azonban a helyes ötlet ott terem, az még csak a kezdet. A koncentrációt (*Sammlung*) követően a teremtő szellem voltaképpen teljesítménye a sugallat befogadása (*Annahme*). Ezt talán úgy jellemezhetjük a legjobban, ha azt mondjuk: a sugallat valami, ami még nem vált egészen valósággá, ami még csak félig jött világra és még függő helyzetben van. Legszemléletesebben talán a Homunculushoz (csak példázatként említvén, nem kívánván a német irodalom eme talán legjelentősebb mitológiai alakjának természetéről többet mondani) hasonlítható, amikor kijelenti: „Helyről helyre libegtem én, s létezni vágyom a legjobb értelemben”; akiről Thalész utóbb így vélekedik: „Bár szellemi javakkal bőven ékes, testi alkalmassága vajmi kétéssé”.² A sugallatot is felfoghatóvá, fogalommá kell még alakítani, amelynek előbb teljes értékű valóságként (*vollwirklicher*) és „rátermettként” kell megállnia helyét a szellem világában.

A sugallat még nem kibontakozott Egész, mely a „minőségek” teljességét potenciákként hordozza magában, amelyek azonban még nem léptek az itlébe. Az emberi szellem csak úgy juthat birtokukba, ha sorban megragadja őket, vagyis részeire bontja az „egészet”, „kitagolja”, s ugyanakkor szembehelezkedik (eléjük áll)³ a tagokkal, hogy képes legyen felfogni őket az Egész tagjaiként. Ehhez azonban teremtő szintézis szükségeltetik. Ez csak *alakítással* (*Gestaltung*) lehetséges. A szellemi alak (*Gestalt*) a sugallat fogalmi síkon visszanyert egysége. Az alak jelen értelmében több mint formaadás. Az „alakítás” mint szellemi fokozat a (művészi vagy gondolati úton) szétbontott elemek sugallatban való „visszakapcsolását” jelenti. Mert az alaknak a sugallattal hasonképűnek kell lennie. Ehhez szükségeltetik még a tökéletességre (*Vollkommenheit*) és az újra-tökéletesedésre, az erkölcsi tudatosságra irányuló állandó törekvés.

A művészet és a tudomány, s ennek megállapítása itt jelentőséggel bír, alapvetően nem különbözik e tekintetben. Csak annyiban, hogy előbbinél az alakítás, utóbbinál az elemekre bontás hangsúlyos. Továbbá a kialakítás során – a

sugallati tartalom teljes realizálásához – mindkettőnek, mint minden szellemi teremtésnek, szüksége van még a végrehajtó *cselekvésre*. A gondolatokat ki kell mondani, le kell írni, a formát kőbe kell vésni, a zenei dallamokat meg kell szólaltatni, s ehhez megfelelő hangszereket kell választani, hogy egészében megvalósuljanak. S megfordítva, a cselekvés nem lehetséges szellemi előfeltételek nélkül, úgyhogy e helyütt is valamennyi szellemi réteg átjárása (vagy villámgyors átfutása) szükséges.

Ily módon megmutattuk az utat, amit a sugallatnak meg kell tennie szellemi kibontakozásáig. Ám a döntő kérdés még nyitva maradt: *honnan* ered a sugallat és *hová* adódjon át, ami belőle teremtett? Egyelőre talán annyit mondhatunk, hogy a teremtő sugallatok a szellem szubjektív tudati körénél magasabbról erednek, végső soron egyetemes, objektív szellemi szférából, melybe minden ember visszakapcsolt. Ezen magasabb szellemi rétegek objektíve kötelmi jellege már abból is kitűnik, hogy emelkedett sugallatokból igaz és minden emberre érvényes felismerések nyerhetőek. A sugallatok tehát szellemi világból származnak, melyhez az emberiség mint egész (azaz minden ember) és az emberiség mint olyan (azaz mint Egész-idea) hozzátartozik. Az *emberek felé* közvetíteni az *egyetemes emberit*, nyilvánvalóan ez a szellemi teremtés értelme. Az emberiségből (mint magasabb Egészből) az emberiségnek (mint az egyes emberek összességének)! Ez az a feladat, amely az alkotó szellem tevékeny működésének adatott. Ebből következik Spann-nak az emberi lélek megértéséhez fontos felismerése, miszerint a szellemi teremtés során a másik ember (a barát, az ellenség, a közönség) is mindig együttműködik, jelen van szellemében. Minden teremtés *kettőségben* (*Gezweigung*) történik.

A sugallat fogalma filozófiailag csak akkor megalapozott, ha sikerül felmutatni a *sugallati alapot*. Miután a pszichoanalízis révén, még ha roppant egyoldalúan és torz módon is, áttört a gát, amely a felszínes tudatpszichológiát beszűkítette, eljutottunk egy felfogáshoz, amely alapján az összefüggések univerzális szemlélete többé nem utasítható vissza elvből.

„Az Egész mint olyan nem bír léttel” – ez a *Kategoriatan* első tétele. Eszerint a szubjektív szellem Egésze mint olyan nem képes megjelenni, megnyilvánulni. Ez pusztán analitikus (mélyebb értelemben „pszichoanalitikus”) megállapítás. Hiszen minden jelenség csak egy önmagában nem megjelenő révén gondolható el, minden, ami tudatos, csak tudattalan (helyesebben tudatfeletti) révén lehetséges. Azzal, hogy megnyilvánulatlan Egészként kitagolja önmagát, sugallatokat teremt, amit a tudatos szellemnek a maga részéről is szükséges kitagolnia, azaz feldolgoznia. E szellemi alap a szubjektív szellem univerzális egysége. Ámde még nem értük el a szubjektívet meghaladó szintet, amelyről átadhatnánk valamit a szellemnek, ami objektív és érvényes lenne. Ennek hiányában viszont az ember atomisztikusan izolált egyéni szellem maradna, embertársaival való kapcsolat nélkül. Itt nem állhat meg egy univerzalisztikus

szellemtan. Irányadó számára: amennyiben minden csak egy Egész tagjaként létezik, úgy ennek az Egésznek az egyesek felett, illetőleg azok szellemi alapjában kell lennie. Vagyis a „*Megnyilvánulatlan Szellemi Alap*” (*Unoffenbare Geistesgrund*) nem korlátozódhat a szubjektív Egészre, hiszen ez utóbbi szellemi alapjára ismét magasabb Egészek hatnak, így tovább egészen az abszolút szellemig, mely szikraként (*Fünklein*) benne lakozik az emberiben.⁴

Gondolatmenetünk e szisztematikus továbbvezetésével döntő felismerésre tettünk szert! Ha a világ szellemi kozmosz, akkor minden egyes létező szükségképpen kapcsolatban áll és benne foglaltatik egy magasabb rendűben, önön szellemi alapjában birtokolja, bensőjében hordozza. Ez azonban nem kevesebbet jelent annál, hogy a „fentről” eredő sugallat az ember bensőjéből fakad! A teremtő sugallatok végső forrása pedig az „ideák birodalma”. Az ideák világa a sugallatok eredeti alapja. A szellem belőle „merít” új életet, mely a sugallatokból tör elő. Aki az ideák világát tagadja, el kell utasítsa a sugallatot; aki a sugallatot elutasítja, az ideák világát tagadja! Ezen a ponton válnak szét a filozófia nagy szellemei.

Azonban nem minden „sugallat” ered az ideák világából. Akinek valami elfeledett újra „eszébe ötlük”, annak (legalábbis közvetlenül) nincs szüksége az ideák világára. Egy ilyen ötlet a szellem tudattalanjából ered, de még a szubjektív síkról, nevezetesen az emlékezetből. Ami ebben megőrződik, az a (szubjektív) Egész méhében nyugszik. Nincs aktuális jelenléte, amíg nem lesz gondoltta, vagyis nem tagolódik ki újból. Mivel azonban a gondolkozó szellemnek újra fel kell ismernie, és ez nem egészen abban a formában jelenik meg mint azelőtt, hanem valamiképpen megváltozott viszonyrendszerben, s minthogy mindig újra be kell tagolódnia a világkép egészébe, mindez teremtő szintézis illetve segítő sugallatok nélkül maradéktalanul nem lehetséges.⁵ Nincs gondolkozás a teremtőiségnek legalább a nyoma nélkül! *A szellem teremtő útja* úgy tárja fel előttünk, mint „teremtetés általi teremtetés”, s beláthatóvá teszi, hogy a szellem folytonos újrateemtése a sugallat által megy végbe, nem másként.

Valamennyi feltárt szellemi réteg részt vesz az emberi alkotások létrejöttében, ennél fogva az ember szelleme megfelelő tudatrétegekre tagozódik. Bensőleg a szellem *az érzékfeletti tudat révén* fordul a sugallatok érzékfeletti alapja felé. *Kettőségtudat* révén kapcsolódik a „Te”-hez, a kettőség (*Gezweite*) másik tagjához, amely nélkül emberi szellem nem volna képes teremteni. A sugallatra, melyben a szellem részesül, a *sugallaton alapuló tudat* révén kell irányulnia, melyet csak kitagoló *tárgyas tudat* (tudás) és ellentéteket ismét összeillesztő *alakító tudat* (művészet) révén tehet magáévá. A külső természetnek illetve a saját testiségnek megfelelő tudatrétegek: a *külső és belső érzékiség*. A tökéletességre törekvés, mely végigkíséri a megismerés és a cselekvés minden formáját, s részt vesz bennük, a tökéletesség- avagy *erkölcsi tudatból* ered.

A tudatfokozatok ereszkedő létrája magával a kivitelező tettel mint *akarattal* és *cselekvéssel* ér véget.

Az emberi tudatnak az érzékfelettitől az érzékiig, a Te-től az Énig, a gondolkozástól a cselekvésig terjedő rétegein keresztül egyúttal a szellem világban való helye is jellemezhető. Ám teljes világosságában mindez csak a visszakapcsoltság (*Rückverbundenheit*) tanával tárul majd a szemünk elé.

A SZUBJEKTÍV SZELLEM VISSZAKAPCSOLTSÁGA (AZ EMBER VILÁGHELYZETE)

Csak a visszakapcsoltság alapozza meg a szellem lényegét és méltóságát. Nincs kitagolás (*Ausgliederung*) visszakapcsoltság nélkül. Enélkül a kitagolás kívültre tagolás (*Herausgliederung*), a tagoknak az Egész kötelékéből való kihullása lenne. Ezért a visszakapcsoltság minden kitagolás feltétele. A szellem élete számára e kikötés azonban elköteleződéssé, a szellem benső kötelezettségvállalásává válik. Arra rendeltetett, hogy tudatosan, minden benső törekvésével ama szférák felé forduljon, amelyekbe lényege szerint visszakapcsolt, s amelyekből élet- és teremtőerejét kapja.

A lelkület minden rezdülése, az ember benső érzése, az aligha tudatos lelki mélységekből fakadó törekvése éppúgy e visszakapcsoltságban gyökerezik, mint az öntudatos szellem tiszta intenciója és cselekvése: egészen azon szárnyalásokig, melyekhez a művészetben és a tudományban, az erkölcsben és a vallásban felemelkedni képes. Így a legmagasabb, amit a lélek az *unio mystica* elkülönültségében (*Abgeschiedenheit*) elérhet, a *re-ligio megkoronázása*. A visszakapcsoltságban nyilvánul meg az ember voltaképpeni helye a világban és a túlvilágon, a visszakapcsoltság révén válik az ember valódi *személyiséggé*. A visszakapcsoltság tana teszi az eddig „pszichológiaként” ismert lélektant „pneumatológiává”, mely az emberi szellem rangját a Teremtőjével való „hasonképűség” fokára emeli.

Nos, mely Egészekbe visszakapcsolt az emberi szellem? Mindenekelőtt saját lényének egységébe, minden szellemi és lelki jelenség forrásába. Ez az, ami e jelenségekben megnyilatkozik, de lényének saját alapjaként (*Wesensgrund*) megnyilvánulatlan. Egy ilyen fogalom a szellemtanban semmi újat nem jelent, hiszen Kant révén már bekerült a filozófiába mint „*az appercepció transzcendentális szintézise*”. Spann újra és újra tudatosan hivatkozik erre. Ami benne új, és ami felfedi az ember világhelyzetét, sokkal inkább abban rejlik, hogy a szubjektív szellem Egésze nem merül ki a „transzcendentálisban”, hanem a „transzcendenst” egyúttal magában hordozza: hogy a szubjektív szellem Egésze benne foglaltatik minden magasabb Egészben, következésképpen ezeket magába kell foglalnia önnön alapjában, amint a *Kategóriatannak* sikerült igen világosan bemutatnia. Ez azonban nem kevesebbet jelent annál, hogy a „*Megnyilvánulatlan Szellemi Alap*” az *Egészek teljes lépcsőzetes rendjét* (*Stufenbau*)

(amelybe az ember is beletartozik) *magában foglalja*, úgy hogy a szubjektív szellemnek – a megnyilvánulatlan szellemi alapba való visszakapcsoltság révén – egyúttal minden *főlérendelt* Egészbe is *visszakapcsoltnak* kell lennie, s hogy az emberi szellem magában foglalja az egész világ ideáit, ezáltal pedig valóban *ideahordozóvá* válik.

Ama Egészek közül, melyekbe az ember Megnyilvánulatlan Szellemi Alapja révén visszakapcsolt, kiemelendő:

1. Az *Istenbe* való visszakapcsoltság, a *szikra (Fünklein)* által. Erről a szellemtan számára is lényeges dolgokat találhatunk a kategórianról és a misztikáról szóló tanulmányokban.

2. Az *ideák világába*, az *emberiség szellemébe* és az *emberi nembe* való visszakapcsoltság. Itt is az ide vágó tanulmányra utalhatunk.

3. Az *objektív szellemen*be való visszakapcsoltság. Ezen összefüggéseket ugyancsak külön ennek szentelt tanulmányban, illetve a jelen írásban tárgyaljuk.

4. A *természetbe* való visszakapcsoltság. E kérdés a *természet megismerésének* lehetőségeivel függ össze. Az elkövetkezőkben röviden foglalkoznunk kell vele, mert az uralkodó empirikus ismeretelmélet pusztán erre koncentrálódik.

5. A szellem egységes visszakapcsoltsága, mint személyisége. Mivel csak az univerzalizmus dolgozta ki a fogalomkészletet, mely révén a személyiség lényege teljes mélységében és magasságában kifejthető, a visszakapcsoltság kategóriája e nehéz, szellemtant lezáró probléma megoldásában található meg végső bizonyosságát. Ennélfogva a most következő gondolatok a *természetmegismerés* lehetőségéről és a *személyiség lényegéről* szóló okfejtésekre szorítkoznak. Azonban a visszakapcsoltság e két pólusa egyúttal felöleli az emberi élet teljes kozmoszát a legkülsőbb természettől a szellem legmélyéig.

A TERMÉSZETMEGISMERÉS LÉNYEGÉRŐL

Az ember a világréndet szellemében hordozza. Ezért az önmegismerés út a lét minden rendjének feltárásához. Közvetlenül nem az ismeretelmélethez, hanem a lételmélethez vezet. *Az ontológia megelőzi az ismeretelméletet.* Egy primér ismeretelmélet távol áll az idealisztikus filozófiától.

Egészen más a helyzet az *empirizmussal*. Számára a lélek eredendően üres tábla, mi több, e logikát követve, üres semmi. Csak az érzéki benyomások töltik meg tartalommal. Ezért az empirizmus számára a voltaképpeni világ nem a (szellemben fogant) ideák világa, hanem a szellemen kívül levő, a természet. Ez számára a magában való lét, s ennek megismerését tekinti filozófiája alapvető feladatának. Vagyis az empirikus filozófia alapdiszciplínája az ismeretelmélet. Mivel pedig az újkori idealisztikus filozófia az angol empirizmus elleni küzdelem során bontakozott ki, eleinte az ismeretelmélet számára is (különösen Kantnál) jelentőségre tett szert, aminek utóhatása még ma is érződik. Egy járulékos ismeretelméletre még Spann is hivatkozik

A szellem teremtő útjában. Ám ezt nem dolgozta ki szellemtanában (*Ismerd meg önmagad*), minthogy már benne foglaltatott az előbbiben. Mindenesetre célszerűnek tűnik az uralkodó filozófia irányában orientált olvasóval szemben, hogy e helyütt hangsúlyozottan kiemeljük az univerzalisztikus „ismeretelmélet” alapvető irányelveit.

A szokásos értelemben vett ismeretelmélet (az empirizmusból fakadván) a *külvilág megismerésére* vonatkozik. Mindazonáltal számunkra sem csekély jelentőséggel bírnak a „klasszikus empiristák” magyarázatai, minthogy részlegesen már tartalmaznak univerzalisztikus–idealisztikus aspektusokat!

Hobbes számára tér és idő nem a külvilág megjelenési formái, hanem a szellemi képzelőerő produktumai. Érzékszervi érzékelés csak akkor lehetséges, ha kívülről érkező benyomáshoz benső ellenhatás is társul! Miként tehát Hobbes számára az érzékszervi észlelés tartalomtól (a külvilág tartalmából) és formából (szellemet megillető formából) áll, úgy Locke is elismeri egy szellemi komponens meglétét, ám szinte ellentétes véleményre jut. Számára a „primér kvalitások” (alak [*Figur*], szilárdság, mozgás stb.) a dolgok, ellenben a „secunder kvalitások” (íz, illat stb.) nem a dolgokhoz tartoznak, hanem az észlelésből fakadnak. Ez azonban annyit tesz, hogy a szellem nem a dolgokat mint olyanokat ismeri meg, hanem maga teremti meg érzékleti világát önmagának! Locke számára az észlelés tárgya nem a dolgok szubsztanciája, hanem csupán tulajdonságaik. Univerzalisztikus felfogásban azonban ez azt jelenti: a szubsztanciák (Égészek) mint olyanok nem bírnak felismerhető jelenléttel. Ugyanazon felismerés, amely az univerzalizmust lényegében útjára indítja (!), egyre inkább a szubsztanciafogalom felbomlásához vezet az empirizmusban. Hume – miként előtte Berkeley is, aki számára a lét minden formája következetesen csupán jelenségi – ugyancsak szubjektív benyomásként jellemzi a primér kvalitásokat. Hume-ra hasonlóképpen érvényes a [Berkeley által lefektetett – *A szerk.*] tétel: *Esse = Percipi!* A képzetek és az érzések csak a képzelet produktumai, az én is csupán „képzetek nyalábja”.

Kant számára az önmagukban megismerhetetlen dolgok térbeli és időbeli jelenségei a megismerő szellem termékei, mivel tér és idő a szellem *a priori* szemléleti formái. Nem a magukban való dolgokat tagadja, hanem megismerhetőségüket. Ahogy Kant olyan kiinduló pozíciót vesz fel, amilyennel korábban már Hobbesnál találkoztunk, úgy Schellingé annyiban hasonlítható Berkeley-éhez, hogy mindketten csak a szellemit ismerik el. Míg utóbbinál azonban a szellem mintegy elnyeli a természetet, s ezzel feloldja és megsemmisíti, addig Schelling elvárja, hogy magát a természetet is úgy értelmezzék, mint maradéktalanul szellem által meghatározottat.

Örökre igaz marad Kant *a priori* szemléleti formákról szóló tanában, hogy a szellem csak hozzá hasonlót ismerhet meg – „A szellem csak önmagával érintkezik” –, s hogy erre csupán saját tevékenysége, a fichtei értelem-

ben vett öntételezés révén képes. Szintén igaz Schelling nagyszerű gondolata a természet szellemi voltáról (*Naturgeistigkeit*), miszerint a természetnek – ugyan az univerzalizmus értelmében némileg pontosítanunk kell ezt –, ha nem is a tiszta szellem, valami szellemszerű szolgál alapjául. De Kant félúton megáll, amikor szellemre korlátozza a teret, s nem veszi figyelembe, hogy ez a megismerési folyamat csupán egyik komponense, mely révén a „kívülről eredő benyomások” bensővé transzformálódnak. Schelling viszont túlzottan merész szárnyalás közepette elveszíti lába alól a talajt, s a szellemit, ami belülről fakad, a külvilágba viszi, a természetet pedig ugyancsak a tiszta szellem rangjára emeli.

Az *univerzalizmus* mindenben elismeri, ami a magáé: az emberben a szellemet, mely nem képes ugyanúgy teret öltetni, mint a természet (különben a szobrásznak nem lenne szüksége kőre és vésőre, hogy térben megjelenítse a műalkotást), s a természetben a teret öltés erejét; a természetben ezen erő által létrehozott és lényegét kifejező természet-teret, a szellemben pedig megfelelőjét, a saját maga által teremtett „szellem-teret”. S nincs ez másként a dolgok minőségeivel sem. Hiszen a dolgok sem nem kiterjedés-, sem nem minőség nélküliek, a szellem azonban csak önnön faja szerint képes észlelni a dolgok minőségeit oly módon, hogy a maga sajátos módján átalakítja és csak ezáltal teszi érzékszervi érzékletekké. Ehhez szükség van saját tevékenységére, az öntételezésre („képzelőerő”).

Így az univerzalizmus által feltárul előttünk az igazságtartalom, mely az idealisztikus filozófia égboltján ragyogó hármas csillagzat – Kant, Fichte és Schelling – tanaiban rejlik. Ám korábbi ellenfeleik – Hobbes, Locke, Berkeley és Hume – feltevései is valódi építőköveknek bizonyultak egy ismeretelmélethez, amely jöhet akkor még nem talált megfelelő építómesterre. Az univerzalizmus lehetővé teszi, hogy minden felfogás az őt megillető helyén maradjon. Mindegyiknek ki tudja jelölni a megfelelő helyet, mivel képes felépíteni az idealisztikus ismeretelmélet zárt rendszerét. A szubjektív szellem „természet-szellembe” és az „ideák világába” való visszakapcsoltsága adja meg végső megalapozását. Tulajdonképpen az ideák világa hozza létre a „szellem-teret”, amely – mint a „magában való természet” terének ellenképe – lényegét tekintve megfelelő a szellem számára. Az ideák világa az, amelyből a „természet-szellemnek” – az emberi szellem számára megnyilvánuló – képei fakadnak. S csak így válik érthetővé Spann tétele, mely feltárja az ideák világának egy rejtett titkát,⁶ és amely képes kellően megvilágítani az érzékszervi érzékelés természetét; egyúttal rögzíti az ismeretelméletet a szellemről szóló tanhoz, melynek forrását az univerzalizmus a sugallatban ismerte fel:

„Ha a szellem csak önmagával érintkezik, magából kell előteremtenie a tárgyi világ sugallatát is. Magában kell hordoznia a dolgok ideáit, eszmei tartalmát, hogy a sugallatban szemlélhesse őket.”

A SZELLELEM MINT SZEMÉLYISÉG

Hogy Goethe a személyiségben látta a Föld lakóinak legnagyobb áldását, úgy e megnyilatkozás Spann szavaival nyeri el teljes súlyát: „A személyiség mély titkot rejt magában, melynek nehéz a mélyére hatolni”. Magára a személyiségre szert tenni is épp oly nehéz, mint titkának mélyére hatolni. Miért ily nehéz mindkettő?

A személyiség az élet összegzése, mivel az élet Egészből fakad, és újra ahhoz vezet vissza. De mi szükséges hozzá? Először is: *sajátosulás* (individuáció), *egyedülállóság* (megismételhetetlenség), *szabadság* (saját élet). Ezek egyszerűs mind a szokásos személyiségfelfogás kiindulópontjául szolgáló ismérvek. Az univerzalizmus képes mindezeket egyetlen fogalomba sűriteni: *kitagolás*. Eből nemcsak a sajátosulás és az individuáció elve adódik *ex definitione*; a *vita propria* mint szisztematikus alkategória úgyszintén következik belőle. Csak-hogy: ez nem más, mint az individualizmus személyiségfogalma! Hiszen a kitagolás csak az igazság egyik fele. A teljes igazság abban rejlik, hogy csupán a *visszkapcsoltságból* lehet megérteni a személyiséget.

„Csak a hasonképűség kategóriája vezet a személyiség kiműveléséhez valamely Egész kitagolásában.” Hasonképűség azonban csak visszkapcsoltság révén lehetséges. A szellemi teremtő folyamatban ennek három súlypontja létezik: a sugallatban, az alakításban és természetesen a kivitelező és bevégző cselekvésben. *A személyiség kiművelésének lényegi magva a szellemi alakítás*: alakítás művészetben, tudományban, a cselekvés minden területén; mindezekelőtt azonban a saját élet alakítása, mely minden szellemi alakítási mód velejárója. Csak az életformálás vezet a személyiséghez!

A sugallatba való visszkapcsoltság annyi, mint *visszkapcsoltság a „Megnyilvánulatlan Szellemi Alapba”*, melyből a sugallat ered. Öntudat csak a saját szellemi alapba való visszkapcsoltság révén lehetséges, s csak ez vezet a személy fogalmához. Ám mindezek a fogalmi ismérvek nem elegendőek a személyiség meghatározásához, mivel még nem hagytuk el és nem haladtuk meg a „szubjektív” síkját. Ezzel az individuum nyilvánvalóan egységesen önmagában gyökerezettnek, szellemi autarkijában magába zártnak tűnik, de a másik felé nem nyitott és magasabb rendűhöz nem kapcsolódott.⁷

E magasabb rendű azonban mélyen benne foglaltatik a Megnyilvánulatlan Szellemi Alapban. „Mert *rajta keresztül* ténykedik a következő magasabb fokozat, a közösségi szellem és az emberiség szelleme (az ideák világával), végül azon fokozat, mely már nem ismerhet magánál magasabbat és átfogóbbat, az abszolút szellem.” S csak ezzel adatik meg a döntő előfeltétel a személyiség meghatározásához. Az egyéni szellem a magasabb Egészekbe visszkapcsolt. Mivel pedig minden Egésznek a tagok alapján kell lennie, a Megnyilvánulatlan Szellemi Alap számára ebből adódik a benne foglalt *metafizikai egészek lépcsőzetes felépítése (Stufenbau)*, fel egészen a legmagasabb Egészig, az isteni szikráig.

Ugyanakkor azonban *a szellemi és közösségi világ* – különböző kettőségi körökből folyó – *Egészei* azok, amelyekbe az egyes ember visszakapcsolt. Mert minden teremtés kettőségekben való működés. A kettőség iniciálja és kíséri végig a szellemi teremtés útját. Ami a személyiséget személyiséggé teszi, az a fenséges és magasabbrendű, mely mögötte áll és amiért munkálkodik. Magasabb hatalom, benső megbízatás áthangzása (*personare*) kölcsönzi az embernek mindazt a rendkívüliséget, amit mi „személyiségként” érzékelünk. Ez visszakapcsoltság egy világba, mely gondolkodásában és cselekvésében önmaga illetve mindazok fölé emeli az egyént, akiből e visszakapcsoltság hiányzik. Nem öncélúan, hanem az Egészért munkálkodik és élni, szabadon és készséggel megtenni, amit az Egész megkövetel, ez a személyiség rendeltetése.

A személyes, hivatásbéli, családi jellegű kettőségektől a nép, az állam, a vallás nagy közösségeiig, illetve a szellemi kettőségek köreitől, melyeket az anyanyelv valamint a művészet, a filozófia, a tudományok és az erkölcs teremtései szabnak meg, a metafizikai kötődésekig és élményekig az ember Egészekbe visszakapcsolt, amelyek formálják életét és áthatni képesek a személyiség kiműveléséig.

A személyiség öntételezés, amely önnön lényegi alapjába és minden olyan magasabb egészbe való visszakapcsoltságból fakad, melyek e személyiség életére nézve formaadóak és tartalmilag meghatározóak.

Fordította: UMENHOFFER ISTVÁN

Jegyzetek

¹ [Forrás: Rolf Amtmann: Subjektiver und objektiver Geist. In *Othmar Spann. Leben und Werk*. Graz, 1979, Akademische Druck- und Verlagsanstalt /Othmar Spann összkiadás 211, 283–330. o. Részlet. – *A szerk.*]

² Johann Wolfgang von Goethe: *Faust*. Második rész. [Budapest, 1974, Európa Könyvkiadó, 272., 286. o. Kálnoky László fordítása. Az utóbb idézett rész szó szerinti fordításban: „Bár nincs híján szellemi minőségeknek, annál inkább testi rátermettségnek.” – *A szerk.*]

³ [Szójáték: *vor-stellen*: elé-állít. Vö. *sich vorstellen*: elképzelni – *A szerk.*]

⁴ [A szubjektum bizonyos tradicionális és egyes filozófiai megközelítései csak az „abszolút szellemet” és a „szikrát” tekintik valóban szubjektívnek, valódi szubjektumnak. – *A szerk.*]

⁵ [Ld. bővebben Othmar Spann: Szeretet, tudás, emlékezet. A jelen kötetben. – *A szerk.*]

⁶ Már Fichte is felfedte a maga módján, minthogy az „Önmagát-tételező” több mint a pusztán empirikus, szubjektív én.

⁷ [Ezzel kapcsolatban ld. a negyedik jegyzetet. – *A szerk.*]